

Pregledni članak UDK 321/Makanec

Primljeno 14. 03. 2007.

Enis ZebićKralja Zvonimira 119, HR-10000 Zagreb
eniszz@net.hr

Julije Makanec – razumijevanje filozofije države i politike u radovima do 1941. godine

Sažetak

Zbog svoje uloge u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, gdje je bio ministar obrazovanja, hrvatski je političar i filozof Julije Makanec (1904.–1945.) bio sustavno ignoriran u razdoblju od 1945.–1990. Objavio je nekoliko knjiga o filozofiji države i politike. Njegova prva knjiga, *O podrijetlu i smislu države*, objavljena 1939., pregled je koncepata države od Machiavellija do Mussolinija. Makanec u tom pregledu kritizira političku situaciju u kraljevini Jugoslaviji (manjak demokracije, manjak slobode govora, itd.) te donosi svoju vlastitu viziju filozofije države. Ista je temeljno hegelijanska, a Makanec joj dodaje nešto humboldtovskog duhovnog liberalizma i kršćanskog egalitarizma. Autor sugerira da Makanec nije uspio stvoriti konzistentnu poziciju, te da su neki njegovi iskazi u kontradikciji s drugima.

Ključne riječi

Julije Makanec, teorija države, filozofija politike, heglovstvo

1. Uvod

Ovaj bi rad imao biti prikaz, kritički komentar i kontekstualizacija jednoga reprezentativnog djela iz – šire shvaćeno – filozofije države i politike, hrvatskog filozofa i političara Julija Makanca (Sarajevo, 1904. – Zagreb, 1945.). Makanec je zbog svoje uloge u stvaranju Nezavisne Države Hrvatske, te obnašanja raznih dužnosti u Ustaškom pokretu i vlastima NDH bio sustavno prešućivan u razdoblju 1945.–1990. Nakon toga neki su njegovi neobjavljeni radovi ugledali svjetlo dana, neki su iznova objavljeni, povremeno ga se navodi (istini za volju, više u publicistici nego u radovima s teorijskom pretenzijom!), ali nedostaje elementarni monografski prikaz njegovih djela iz ovog područja, a pogotovo njihovo kontekstualiziranje s obzirom na konkretnu povijesnu zbilju u kojoj su nastajali i s kojom su željeli korespondirati.

2. O knjizi *O podrijetlu i smislu države*

Godine 1939. Julije Makanec objavljuje *O podrijetlu i smislu države*, s podnaslovom *Uvod u noviju filozofiju države*. Izdavač je »Matica hrvatska«, a knjiga je izašla u Matičinoj »Maloj knjižnici« – Nova serija, IV kolo, svezak 21. U trećem kolu »Male knjižnice«, kao 14. svezak, izašla je već njegova knjiga *Marksistička filozofija prirode*. Nakon uvodnih napomena, knjiga je podijeljena u tri dijela – Individualističke teorije države (str. 7–33), gdje se bavi Machiavellijem, Hobbesom, Lockeom, Montesquieuom, Rousseauom, Benthamom i razmatranjem odnosa liberalizma i demokracije; zatim, Klasnim teorijama države (str. 34–52), gdje obrađuje marksističke autore i njihov odnos prema državi, kao i Ludwiga Gumplowitza i Franza Oppenheimera; te, zaključno, Univerzalističkom teorijom

države (str. 53–91), gdje su poglavlja »Individualizam i univerzalizam«, poglavlje posvećeno Hegelu, zatim »Nacija i država«, »Država kao organizam«, »Narod i vođa« i – zaključno – »Moć i kultura«.

3. Uvod u *O podrijetlu...*

Uvodno, Makanec razumije državu kao »zajednicu u kojoj se red nameće ljudima fizičkom silom, ako mu se dobrovoljno ne pokoravaju«.¹ Tri su grupe teorija razumijevanja države – individualistička, klasna i univerzalistička – a ovoj posljednjoj, univerzalističkoj, autor se i sam priklanja. Dakle, iz te vizure, država je nastala kao produkt svima pojedincima nadređenih historijskih sila, kao djelo objektivnog duha koji je realizira sudbinskom nužnošću, a ima svoje vlastite ciljeve nadređene individualnoj dobrobiti pojedinaca.² Pojedinci tim ciljevima moraju služiti, ali ta služba ne ponizuje, nego – uzdiže.

Univerzalističko je opravdanje države u »razvoju i usavršavanju kolektivne nacionalne osobnosti, koja ju je stvorila i koja je održava«.³ Ovdje po prvi puta u djelu Makanec u jednoj rečenici, odnosno misli, spreže ta dva pojma, da bi na kraju knjige tu spregu postavio kao konačnicu.

4. Individualističke teorije države

Prikaz individualističkih teorija države Makanec započinje s Machiavellijem, »ocem moderne državne misli«, kako ga naziva. »Kao i drugi pristaše apsolutističkih metoda vladanja, i Machiavelli ima loše mišljenje o čovjekovoj vrijednosti«, kaže Makanec. Međutim, nije li redosljed zaključivanja upravo obrnut?! Ne bi li trebalo kazati: upravo zbog pesimističke koncepcije čovjekove prirode, upravo zbog toga što apeliranje na razum ili ljudsko dostojanstvo neće polučiti nikakav učinak, nego čovjek kakvim ga Machiavelli opisuje radi i razumije samo ono na što je primoran – upravo zbog toga u državi nema mjesta demokratskim, nego isključivo despotskim i apsolutističkim metodama vladanja?! Jer – i sam Makanec kaže – »da nema gladi i siromaštva, ljudi bi bili lijeni i nemarni, a da nema državnih zakona, bili bi pokvareni«.⁴ Za Machiavellija, država je djelo ljudske volje – »raste i održava se među silama ovog svijeta kako najbolje zna i umije, i nitko nema prava da joj bilo što propisuje; njeno samoodržanje za nju je najviši zakon«. Utoliko, konstatira Makanec, rezultat je Machiavellijeve političke teorije da za državu propisi kršćanskog morala – ne važe! Machiavelli, naime, stoji na »sudbonosnoj univerzalno-historijskoj prekretnici« – prelazu iz srednjeg u novi vijek – »kada je ljudska misao povukla oštru crtu između ovog i onog svijeta« i za sve forme ovosvjetskog života tražila slobodu od crkve kao predstavnice inteligibilnog reda.⁵ Zajedno sa Meineckeom, Makanec zaključuje kako su u Machiavellijevoj životnoj filozofiji »demonске biološke sile« odnijele pobjedu nad kršćanstvom, koje ih je htjelo ukrotiti.⁶

Izlažući političku filozofiju Hobbesa i Lockea, Makanec se jasno priklanja ovom posljednjem. Dok je »Machiavellijeva doktrina bila zagrijana njegovim silnim zanosom za antiknom muževnom vrlinom«,⁷ Hobbes opisuje državu po mjeri »sitnog, pakosnog, egoističnog čovjeka«. On će se odreći slobode, eda bi dobio sigurnost i udobnost.

»Tom je cilju sve podređeno. Što će čovjeku sloboda, što će mu demokracija? Budući da je čovjek po prirodi sićušan egoist i zavidljivac, i demokracija bi svim tim njegovim niskim nagomnima dala široko polje akcije.«

I zato se vlast daje u ruke jednoj osobi, a Makanec s pravom upozorava da je Hobbes najcrnji pesimist kada govori o prirodi građana, ali da je bez ikakvog

obrazloženja najgorljiviji optimist kada govori o vladaru.⁸ Međutim, u Hobbsovoj državi nema ničega što bi moglo bi motivirati građane da se za nju zauzmu i po cijenu vlastitog života:

»Hobbsova država slična je umjetnom čovjeku: sve je u njoj lijepo i točno konstruirano, sve dobro funkcionira, jedan zubac ulazi u drugi, ali čitava ta konstrukcija nema u sebi životne topline, nema ničega što bismo mogli ljubiti i čime bismo se mogli oduševiti.«⁹

Makanec na tom tragu zaključuje kako se »čistim računom, čistim traženjem interesa, bez idealnih vrednota ne može sagraditi ništa uistinu veliko, *ništa na čemu bi se mogle temeljiti trajne i solidne veze među ljudima*«. ¹⁰ John Locke mislilac je koji je »intelektualni začetnik, moderne demokratske misli«, ¹¹ i time za Makanca zasluži da njegovi stavovi o državi i politici budu opsežnije izneseni, pogotovo i zbog Lockeova inzistiranja na *pravu građana na otpor tiraninu*. Za razliku od Hobbesa, Locke zastupa optimistički koncept čovjekove prirode i zato je za njega država »organizacija slobodnih ljudi, stvorena sa svrhom da omogući miran društveni život i obranu od vanjskih napadaja«. Kako bi ostvarili taj naum i formirali takvu zajednicu, ljudi su odlučili pokoravati se volji većine. A – »samo država organizirana na taj način zasluži uistinu taj naziv!« ¹² Najviša je vlast u državi zakonodavna i tek »stvaranjem zakonodavne vlasti postavlja se temelj državi«. Međutim, ako i jest najviša, nije i neograničena: »granice su joj povučene prirodnim pravom čovjekovim da se poštuje njegova ličnost i njegova vlastitim radom stečena svojina«. ¹³ Druga je stvar s izvršnom vlašću – ona primjenjuje zakone i nadzire njihovo izvršavanje, a ako izvršna vlast (tkogod to bio, vladar, kralj) sprečava rad zakonodavne skupštine, raznim sumnjivim sredstvima utječe na njihove odluke ili ne želi poštivati preuzete obveze – tada »*narod ima legitimno pravo da se silom opre vladavcu*«. ¹⁴ Jer, »ako je nešto zlo, onda je to zlo bez obzira na to tko ga čini«. Dakle, to vrijedi za najnižeg činovnika koji – ako prekorači svoje zakonom propisane ovlasti – prestaje biti državni organ i postaje obični prijestupnik. Podjednako to vrijedi za vladara, ako ne upravlja onako kako to traži opće dobro i prirodna prava građana, već radi vlastitog probitka i slavohleplja. Tada vladar postaje tiranin.

»Tiranija znači naprosto negaciju države. Ona znači rat protiv naroda i njegovih vitalnih interesa. *Politička vlast nastaje samo slobodnim pristankom naroda i počiva na tom pristanku. Ako toga nema, može se govoriti samo o nasilju, a protiv njega narod ima pravo da se digne na oružani otpor*. Locke je u izvođenju konzekvencija iz svojih osnovnih misli pošao do kraja: revolucija je legitimna obrana naroda, ako se vladalac ogriješi o načela ustava.« ¹⁵

1
Julije Makanec, *O podrijetlu i smislu države*,
Matica hrvatska, Zagreb 1939., str. 5.

2
J. Makanec, *O podrijetlu i smislu države*, str.
6.

3
Isto, str. 6.

4
Isto, str. 8.

5
Isto, str. 7.

6
Isto, str. 8–9.

7
Isto, str. 10.

8
Isto, str. str. 11.

9
Isto, str. 12.

10
Isto, str. 12, kurziv EZ.

11
Isto, str. 12.

12
Isto, str. 14.

13
Isto.

14
Isto, str. 15.

15
Isto, str. 16, kurziv EZ.

Prikazujući Montesquieua, Makanec kao najznačajnije za njegovu filozofiju države ističe trodiobu vlasti kao najsigurniju obranu od despocije i zloupotrebe moći. Međutim, on ponavlja i Montesquieuovo upozorenje da despotizam može nastupiti i kada se narod iz ljubomore ne pokorava vlasti koju je sam nad sobom postavio. Tada kreće razuzdanost, gasi se građanska vrlina koja je »životni živac demokracije«, razmahuje se demagogija, »niču mali tirančiči – sve na kraju završi u despotizmu«. ¹⁶ Makanec se i ovdje koristio Meineckeom, pa ponavlja njegovo klasificiranje Montesquieua kao jednog od utemeljitelja historijske metode razumijevanja države.

Nakon Lockeja, i Jean-Jacques Rousseau spada među filozofe čiji su stavovi naj-sukladniji s pozicijom samog Makanca, a u prikazivanju njegove filozofije otkriva se i njegova svojevrсна kršćansko-socijalna pozicija. Podsjećajući da su za Rousseaua najviša dobra sloboda i dostojanstvo čovjeka, a uvjet te slobode jednakost među ljudima, Makanec nastavlja kako

»... čovjek može biti zavisn od cjeline, ali ne smije biti zavisn od drugog čovjeka. Najveća opasnost za nezavisnost čovjekovu leži u nejednakosti posjeda: čim ima bogatih i siromašnih, ne može biti prave slobode. Bogataš može da kupi siromaha, a siromah je prisiljen da se proda bogatašu. (...) Rousseau je ovdje gledao sasvim točno: *današnja kriza slobode izazvana je krizom jednakosti. Sloboda će tu krizu moći preboljeti ako se nađe puta i načina da se uklone najveće i nepravedne nejednakosti posjeda.*« ¹⁷

Međutim, to uklanjanje prevelike nejednakosti ne smije biti provedeno nasiljem niti revolucijom, već – zakonito.

»U ljudskom društvu stalno djeluju sile koje stvaraju nejednakost među ljudima: snaga i nadarenost pojedinih ljudi je različita. *Baš zato treba da se zakoni pobrinu da se jednakost očuva: čovjek ne smije biti podložan čovjeku, jaki ne smije biti gospodar slabome, jer obojica su ljudi.*« ¹⁸

Makanec zaključuje kako se u ovoj ideji očituje »humani, upravo kršćanski elemenat« Rousseauove filozofije. ¹⁹

Prikazujući političku filozofiju Jeremyja Benthama, kao »najčišćeg utilitarista među individualističkim teoreticima države«, ²⁰ Makanec najviše prostora i pozornosti posvećuje mehanizmima kontrole i uzajamne kontrole vlasti. Naime, tek uz kontrolu, koja će uočiti i spriječiti moguće zloupotrebe, bit će moguća reprezentativna i potpuna demokracija koja može stvoriti red što će odgovarati interesima općenitosti, a ne samo interesu vladaoca i njegovih keatura. Jer, »samo ona (reprezentativna i potpuna demokracija, op. EZ) može spriječiti zlorabu vlasti«. ²¹ Prvo, zakonodavnoj vlasti treba dati mogućnost da izravno ili neizravno imenuje ili otpušta pripadnike upravnih i sudskih organa. Zatim, ustav treba biti zadojen što većim nepovjerenjem prema nositeljima vlasti, »jer ono nikada nije neopravdano«. ²² Samo za »opipljivije i glomaznije delikte« može se donijeti zakon, ali što s djelima koja su »škodljiva općenitosti, a ne potpadaju pod udar zakona«? Za takva djela vlastodržcima sudi javno mnijenje, odnosno sud javnosti, a njegovo središnje i najvažnije oruđe jest sloboda medija, ili – kako to Makanec kaže primjereno vremenu u kojem piše svoju knjigu – sloboda štampe.

»Protiv prestupaka na štetu općeg interesa što ih počinjaju najviši predstavnici državne vlasti nema drugog suda, nego li je sud javnosti. Za prosuđivanje moralnosti vlastodržaca od odlučnog je značaja njihovo držanje prema javnom mnijenju, sadržanom u slobodi štampe. Sloboda štampe je u tome da ona ima pravo iznijeti svako zlodjelo vlastodržaca i sa svih ga strana osvijetliti u njegovoj štetnosti po općenitost. *Čim vlastodržac pokuša prigušiti slobodu štampe, on je izrekao moralnu osudu nad samim sobom i pokazao se kao neprijatelj čovječanstva. I najgore mišljenje o nekoj vladi je opravdano, ako ona hoće gušiti slobodu štampe, jer tako rade tlačitelji i izrabljivači koji ne žele da njihova djela obasja sunce javne diskusije.* Oni vole mrak... Tako se konačno

moralna vrijednost nekog režima ogleda u njegovu odnosu prema slobodi štampe. *Najbolja je ona država u kojoj je najjači uticaj javnog mnijenja – u kojoj je najveća sloboda štampe.*»²³

Ovakvih pladoyera, o ulozi medija u javnoj kontroli vlasti, zasigurno je bilo u hrvatskoj javnosti u prošlom stoljeću, ali najviše u medijima samim, a autori su im bili novinari i urednici. Međutim, ne sjećamo se ovako nadahnutog i snažnog teksta o slobodi medija u nekom tekstu napisanom s teorijskim pretenzijama.

Očito pozorno birajući koje će momente kod pojedinog političkog filozofa prikazati ili naglasiti, Makanec ne spominje Benthamov ekonomski liberalizam, s Benthamovom anegdotalnom porukom svakoj vladi u njezinu odnosu prema ekonomiji: »Be quiet!«. Odnosno, s pozicijom ekonomskog liberalizma (koju i Bentham zastupa) kako je uloga vlasti negativna, odnosno usmjerena na to da ukloni moguće zapreke ekonomskoj slobodi, Makanec se konfrontira kada govori o Adamu Smithu. Još jednom Makanec iskazuje svoju kršćansko-socijalnu, anti-kapitalističku pa čak i egalitarnu poziciju:

»Privredni liberalizam nije doveo do harmoničnog razvoja cjeline, nego do privrednog kaosa i kapitalističkog izrabljivanja nezaštićene radne snage, a to je dovelo do strahovitih socijalnih sukoba koji su ugrozili i same temeljne tekovine demokratizma.«²⁴

Nakon takve negativne kvalifikacije ekonomskog liberalizma, Makanec kao primjereniju ističe poziciju duhovnog liberalizma Wilhelma von Humboldta, te u ime demokratskih načela polemizira sa zastupnicima onih političkih formi koje osporavaju ista načela s lijeve, ali i s desne strane političkog spektra. Naime, kaže Makanec, duhovni liberalizam Humboldtova tipa naglasak stavlja na »pravo čovjeka da otvoreno i slobodno zastupa svoje religiozno, filozofijsko, umjetničko i političko mnijenje«. Duhovna je sloboda preduvjet kulturnog stvaranja i uspona:

»Ona je tako veliko i značajno dobro da ga se čovječanstvo ne može odreći, a da ne dovede u opasnost dosegnutu razinu kulturnog uspona. Duhovnu je slobodu moguće privremeno prigušiti, ali se ona ne može trajno uništiti, kako to dokazuje dvije i po hiljade godina kulturne povijesti.«²⁵

Što je demokratizam? Demokratizam ne traži slobodu pojedinca od države, nego

»... u prvom redu slobodu utjecaja na smjer državne politike; traži ravnopravnu raspodjelu državne moći na osnovi političke jednakosti. Demokratizam je uperen protiv svih klasnih privilegija: po uticaju na državne poslove ne smije biti razlike između pripadnika nižih i viših društvenih slojeva.«²⁶

Na – kako kaže – površne prigovore o negativnoj nivelaciji u demokratskim sustavima i njihovu nužnom pretvaranju u vladavinu svjetine, Makanec u obrani demokracije rabi upravo one argumente koje Nietzsche koristi u napadu na nju – naime, tezu o kršćanskom podrijetlu demokratizma!

16
Isto, str. 18.

17
Isto, str. 22, kurziv EZ.

18
Isto, kurziv EZ.

19
Isto.

20
Isto, str. 24.

21
Isto, str. 27.

22
Isto, str. 28.

23
Isto, str. 29.

24
Isto, str. 30–31.

25
Isto, str. 31.

26
Isto, str. 32.

»U filozofiji demokratizma ima mnogo kršćanske ljubavi i sućuti prema poniženima i uvrijeđenima, i zato je njen veliki protivnik Friedrich Nietzsche isticao kršćansko podrijetlo demokratizma tvrdeći da je demokratski postulat političke jednakosti potekao od kršćanske nauke o jednakosti ljudi pred Bogom.«²⁷

Središnja je vrijednost demokratizma ljudsko dostojanstvo, koje ima i profesor pravnog fakulteta i ulični pometač, podsjeća Makanec. I zato

»... najviši i najduhovniji predstavnici demokratske misli vjerovali su u čovjeka i njegovu vrijednost, i zato su se borili za njegovu slobodu. Ta je vjera u novije vrijeme pretrpjela teška iskušenja, ali ona se sigurno neće u dušama ljudskim ugasiti. *Ona će nadživjeti mnoge političke forme koje u naše dane izgledaju tako snažne i uspješne, a koje su osporile u teoriji i u praksi vrijednost demokratskih ideala.*«²⁸

5. Klasne teorije države

Izlaganje klasne teorije države (»one po kojoj država nema svoj opstanak zahvaliti političkoj mudrosti i socijalnom osjećaju čovjekovom, nego baš njegovoj grabežljivosti i njegovom otimačkom nagonu«²⁹) započinje Makanec kritikom marksističkog razumijevanja države, onako kako ju je izložio Friedrich Engels u *Porijeklu porodice, privatnog vlasništva i države*. Po njemu, središnja je teza marksističkog razumijevanja države identitet, tj. identificiranje države i klasne eksploatacije, a to dvoje »nipošto ne mora biti jedno te isto«. Nasuprot tomu, on u formi retoričkog pitanja sugerira svoj koncept države, nasuprot marksističkom:

»Ne otkriva li se u ideji države jedna sasvim osebujna norma, koja se još nigdje nije dala ostvariti u potpunosti čistoći radi toga jer joj to nisu dopuštale premoćne političke snage pojedinih socijalnih skupina, koje su ostvarivale svoje djelomične interese na račun općih? Nije li država po svojoj ideji nešto što nema nikakve veze sa bilo kakvom eksploatacijom; nije li ona pozvana da ostvari plodonosni red među ljudima; nije li njen smisao u tome da osigura egzistenciju određenog životnog totaliteta na osnovi pravednosti?«³⁰

Makanec se u prikazivanju Engelsove koncepcije države služi poznatim pristupom karikiranja suprotstavljenih stavova, pa prvo kao marksistički stav navodi to da će se s nestankom klasne eksploatacije i suprotnosti čovjek pretvoriti u neko nadzemaljsko savršeno biće. Nakon toga takvu poziciju naziva iluzijom i naivnim stavom, »toliko naivnim da ga uopće i ne treba pobijati«.³¹ I sam Engels tvrdi da su ljudski poroci uništivni gentilno društvo, podsjeća Makanec, a tada nije bilo kapitalizma!

»Ne stoji dakle tvrdnja da je kapitalizam uzrok ljudske pokvarenosti, već je baš obratno istina, da je ljudska pokvarenost uzrok izrabljivačkog kapitalizma i klasnih suprotnosti.«³²

Dalje kaže kako je – nasuprot marksizmu – antička filozofija na vrhuncu svoje misli učila da je prava ljudska egzistencija moguća samo unutar države.

»Danas nitko ne može poricati da je u historijskim državama dominirala nepravda nad pravdom, da su djelomični interesi često pobjeđivali opće.«³³

Ali, nasuprot marksizmu koji uzroke nedaćama i problemima traži u vanjskim prilikama, Makanec preporučuje da valja ući u čovjekovu unutrašnjost, koja je odgovorna za zlo.

Makanec, zatim, predstavlja dva nemarksistička autora klasnih teorija države – Ludwiga Gumplowitza i Franza Oppenheimera. Oni se s marksistima slažu da za nastanak države nije zaslužna politička mudrost i čovjekov socijalni osjećaj, nego grabežljivost, egoizam i poriv za otimanjem, ali tome dodaju i »elementarnu težnju za nadmoći i zapovijedanjem, težnju za nametanjem svoje volje drugima i ratničkim osvajanjem«.³⁴ Gumplowitz – kojeg Makanec na jednom mjestu naziva

»naturalističkim cinikom, koji preko najvećih krvološtava i nepravdi koje su se dogodile u povijesti prelazi sa savršenim mirom nezainteresiranog promatrača« – jest po njegovoj prosudbi »skrajnji naturalist, koji bi želio nutrinu čovjeka kao uzročni faktor iz povijesti potpuno eliminirati«,³⁵ i to potpunije nego što to po njegovu sudu nastoje marksistički teoretičari. On tu navodi Gumplovitzovu kritiku Engelseva stava kako u prirodi djeluju nesvjesni uzroci, ali da se u društvenom životu ništa ne dešava bez ljudi koji se ravnaju po svojim interesima, odnosno da su sva povijesna zbivanja praćena svjesnim namjerama i postavljenim ciljevima, neovisno o tome što su svi akti svijesti determinirani objektivnim činjenicama i odnosima. Makanec naposljetku Engelsu, čije je teze i stavove tako negativno ocijenio, priznaje da je po njemu (Engelsu) »na kraju krajeva ipak čovjek stvorio državu«. On s vidljivom odbojnošću izlaže načelne Gumplovitzove naturalističke stavove kako je »svaki dualizam u promatranju prirode i društva nedopustiv«, da se stvari odigravaju onako kako to priroda traži, »a u njenim je rukama čovjek tek nemoćna marioneta«, da se pojedinca, individuu kao eksplikativni faktor mora »potpuno eliminirati iz nauke«. Što se tiče teorije države, Makanec izdvaja Gumplovitzovu tezu kako je »prirodni temelj vlasti jedne grupe nad drugom njihova rasna nejednakost; jedna je biološki superiorna, druga inferiorna«, zatim – »tlačenje i izrabljivanje pobijeđenih glavni je sadržaj svjetske povijesti«,³⁶ a u međusobnim odnosima država »vlada zakon džungle: tu vladaju čiste biološke sile; nema tu morala, nema vjernosti primljenim obvezama, nema držanja zadane riječi, ako su u pitanju ma kakvi interesi kolektivnih državnih egoizama«. ³⁷ Jednako kako nije bilo kritičkog referiranja na načelne Gumplovitzove stavove, tako ih nema niti na ove još radikalnije, koji se bave teorijom države. Makanec tek konstatira kako je njegova slika svjetske povijesti »tamna i očajna«. »Ali«, – ne da se Makanec – »duboki otpor što ga ona budi u našoj unutrašnjosti dokazom je da se čovjek nikada neće pomiriti sa time da zvjerski elementi njegove prirode zadrže prevlast u svijetu«. Jer, postoje i druge sile u čovjeku, čije djelovanje nijedan objektivni i ideološki nezaslijepljeni promatrač ne može previdjeti (u izvorniku vjerojatno tiskarskom pogreškom piše – predvidjeti, op. EZ). Makanec, dakle, Gumplovitza optužuje za jednostranost, subjektivnost i ideološku zaslijepljenost, međutim umjesto kritičkog prikaza ovih stavova, sve se svodi na taksativno pobranje i odbacivanje Gumplovitzovih stavova, ali indignirano, emotivno i moralistički, a ne kritički.

Gumplovitzovu nastavljaju Franzu Oppenheimeru posvećuje Makanec tri puta više pozornosti i prostora, što se daje razumjeti i kao njegova osobna preferencija. Naime, Makanec ističe kako je Oppenheimer za razliku od Gumplovitza, sociološki optimist (»pri čemu nije naivan kao što su bili Marx i Engels«) koji nam »ulijeva vjeru u konačnu pobjedu dobra nad zlim, iako naglašava da je dosa-

27
Isto, str. 33.

28
Isto.

29
Isto, str. 47.

30
Isto, str. 44.

31
Isto, str. 46.

32
Isto, str. 42.

33
Isto, str. 41.

34
Isto, str. 47.

35
Isto.

36
Isto, str. 49.

37
Isto, str. 50.

dašnji put čovječanstva bio put patnje, nepravde i boli«. ³⁸ Oppenheimer tvrdi da je država »sistematsko zadovoljavanje životnih potreba jedne socijalne skupine s pomoću političkog sredstva«, odnosno »*sticanje životnih dobara otimačinom tuđe muke*« (nije li ovo izvrstan, iako malo širi, prijevod riječi – eksploatacija?!). U takvoj situaciji, niti političke stranke nisu ništa drugo nego »borbene političke organizacije neke klase«. ³⁹ Makancu se kod Oppenheimera dopada optimistička najava da će u budućnosti biti stvoreno slobodno društvo u kojem neće biti ekonomskog izrabljivanja, ali on ističe kako za Oppenheimera to ne znači da će nestati i javne vlasti. Ostati će formalni element države, činovnici i uprava koji će biti ovlašteni po potrebi poduzimati i represivne mjere, ali će nestati sadržaj države, a to je – podsjetimo – za Oppenheimera »legalizacija otimanja tuđeg rada«.

6. Univerzalistička teorija države

U uvodu trećem, zaključnom dijelu rada, koji se bavi o univerzalističkom teorijom države, Makanec ukratko rezimira temeljna načela prirodno-pravnih, odnosno individualističkih teorija i izlaže njihove razlike.

»Ako individualizam ističe i brani sveta prava čovjeka pojedinca, on to čini samo zato, jer u njemu gleda nosioca i tumača božanskog uma. (...) Budući da je pojedinačni um samo odraz općeg božanskog uma, on mora u svim pojedincima biti isti. (...) Oslanjajući se na sadržaj uma, moguće je pronaći načela, s pomoću kojih se može ostvariti najbolja država. (...) Pojedinaac kao nosilac božanskog uma mora biti cilj povijesti i društvenog života. Pojedinaac ne služi državi, nego država služi njemu, jer pojedinac je primarna realnost, a država je samo iz nje izvedena. Pojedinci su državu stvorili zbog sebe, zbog svog dobra i svoje sreće. Njima se sve podređuje, jer oni su nosioci svjetskog uma.« ⁴⁰

Makanec kao prvu univerzalističku primjedb u račun prirodnopravnih teorija (koje – veli Makanec – »univerzalizam odlučno poriče«) navodi onu organicističku: među ostalim da

»... organizam nije puki zbroj stanica koje ga sačinjavaju, već je organizam nadređena realnost, on je realnost koja omogućuje egzistenciju diferenciranih stanica: svaka stanica, kada se odijeli od organizma u koji je uklopljena, mora poginuti.« ⁴¹

»Kao što se organizam ne može shvatiti kao zbroj stanica, koje imaju svoju samostalnu opstojnost, tako se ni država ne može shvatiti kao puki zbroj prvotno samostalnih pojedinaca niti kao njihovo djelo.«

Po univerzalizmu, nije pojedinac primarna realnost, nego je to cjelina. Ne postoji cjelina zbog pojedinaca, kao što ni organizam ne postoji zbog svojih stanica, nego je baš obratno: kao što stanice postoje zbog održanja organizma, tako i pojedinci postoje zbog države. Država ima karakter organizma, državni rezon njezin je temeljni zakon koji krši sva posebna pojedinačna »prava« (navodnici su u izvorniku, op. E.Z.) podanika. ⁴² Univerzalistička koncepcija države niče u okrilju historizma, koji je »jedna od najvećih revolucija evropskog mišljenja« – božanska istina nije skup postulata koji važe za sva vremena i sve ljude, a objavljuje se u umu pojedinaca, nego se božanska istina »objavljuje prije svega u povijesti i povijesnim pokretnim silama«. ⁴³ Svjetski je um u povijesnom razdoblju poprimao različite oblike:

»... njegovi su instrumenti povijesni narodi kao kolektivne duhovne ličnosti. Umjesto pojedinca, nosilac uma je narod kao kolektivitet. Narod organiziran u državu nije nikakav apstraktum, on je konkretna cjelina, konkretni životni totalitet u kojem se božanski um odražuje na sasvim poseban i jedinstven način. On je... (veli Makanec parafrizirajući Hegelovu *Filozofiju povijesti*) pojedinačnost nadređena individualnosti pojedinaca.« ⁴⁴

Sljedeće je poglavlje Makančeva rada posvećeno upravo Hegelu. I dalje opsežno parafrazirajući i citirajući njegovu *Filozofiju povijesti*, Makanec nastavlja kako je država

»... takva etička cjelina u kojoj je ostvareno jedinstvo opće i subjektivne volje. Tek time što živi za državu, može pojedinac da ostvari svoju duhovnu slobodu i svoj viši poziv i to mu istom omogućuje dodir s apsolutnim... Ili (Hegelovim riječima) valja naima znati da je država realizacija slobode, tj. apsolutne krajnje svrhe, da je ona poradi sebe same; nadalje valja znati da svu vrijednost koju čovjek ima, svu duševnu zbilju, ima samo pomoću države.«⁴⁵

»(D)ržava je božanska ideja, koliko je na zemlji ostvarena,⁴⁶ i zato *narodi koji nisu ostvarili svoju državu nisu izvršili svoju misiju ni utjelovili svoj duh i o njima ne može biti spomena u svjetskoj povijesti*.«⁴⁷

Hegel, međutim, nije puki obožavatelj moći, države i državnog rezona, nastavlja Makanec. Nije najviša vrijednost nacionalna država, već nacionalna kultura.

»Iz krila nacionalne države izvire kao najviša vrijednost nacionalna kultura, i to ne kao svijesni produkt države, nego kao samostalna životna emanacija. Kultura nije 'djelo' države, nego je i sama u neku ruku momenat njenog duhovnog bivstva.«⁴⁸

Tek historizam i univerzalizam, a ne prirodno-pravne i klasne teorije države, počinju voditi računa o nacionalnoj ideji »u znaku koje se odvijaju najsudbonosniji događaji 19. i 20. stoljeća«. Narod je »kolektivna osobnost« i »iznadindividualna konkretna cjelina«, pojam naroda u bliskoj je vezi s pojmom države, »a u ideji nacionalne države ta su dva pojma ušla u čvrstu međusobnu vezu«. ⁴⁹ Što je nacija i zašto je bitno – precizno je definirati? Zbog toga, odgovara Makanec, što nacija »ima svoja neotuđiva etička prava, od kojih je najvažnije pravo na samostalni državni život«. ⁵⁰ Uvodno, on podsjeća na Jellinekovu ocjenu kako je određenje bivstva nacije jedan od najtežih znanstvenih zadataka i da je fenomen nacije »stvarnost kojoj se uopće ne može pristupiti ni sa kakvim izvanjskim mjerilima«. ⁵¹ Makanec odbacuje »zoološko«, odnosno *rasno* definiranje nacije, ilustrirajući to činjenicom da je primjerice talijanski narod »koji je u naše dane postigao maksimum nacionalnog duhovnog jedinstva – po rasnom podrijetlu sasvim nejedinstven«. ⁵² Nijemci

38

Isto, str. 62.

39

Isto, str. 60.

40

Isto, str. 63–64.

41

Isto, str. 64.

42

Isto, str. 65.

43

Isto.

44

G. W. F. Hegel, *Vorlesungen ueber die Philosophie der Geschichte*, Reclam, Leipzig s.a., str. 85, prema J. Makanec, isto, str. 66. Usporedi i hrvatski prijevod: G. W. F. Hegel, *Filozofija povijesti*, Kultura, Zagreb 1951., str. 58.

45

G. W. F. Hegel, isto, str. 77 – prema J. Makanec, isto, bilj. na str. 67. Hrv. prijevod: str. 52.

46

G. W. F. Hegel, isto, str. 78 – prema J. Makanec, isto. Hrv. prijevod: str. 52.

47

J. Makanec, *O podrijetlu i smislu države*, str. 67.

48

Isto, str. 68.

49

Isto, str. 69.

50

Isto, str. 70.

51

Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1922., str. 119, prema J. Makanec, *O podrijetlu i smislu države*, str. 70.

52

J. Makanec, *O podrijetlu i smislu države*, str. 70.

su, pak, očuvali »relativnu rasnu čistoću«, ali nije ona integrirala njemački narod, već »zajednička povijesna sudbina, koja se jasno reflektira u kolektivnoj nacionalnoj svijesti«,⁵³ odnosno »zajedničko očajanje i poniženje što ga je taj veliki narod pretrpio 1918. (...) zajedničko ogorčenje što su ga osjećali svi njemački ljudi zbog teške sudbine svog naroda, koji je bio gurnut na rub propasti«. ⁵⁴ Podjednako tako odbacuje Makanec i *lingvističku* teoriju nacije, ilustrirajući to čestim primjerom – tko sve govori engleskim jezikom, a ne pripada istoj, već različitim nacijama. Nakon odbacivanja tih dviju – kako ih naziva – »opasnih zabluda«, Makanec kreće u pozitivno određivanje nacije. Ona, dakle, nije proizvod prirode, nego »djelo povijesti i kulture«, nije materijalna nego duhovna stvarnost. No, ne tvore naciju samo zajednički ideali prošlosti i podnesene žrtve. Još je važnija »volja svih njenih članova da budu i ostanu jedno (...) nepokolebiva njihova odluka da ostanu povezani u sreći i nesreći«. ⁵⁵ Otud, veli Makanec, onaj beskrajni prezir pripadnika neke nacije prema onima koji u nesreći od te nacije otpadaju.

»U samim temeljima nacije leži silan i nepokolebiv osjećaj solidarnosti svih njezinih članova u sveti vez, koji veže neposredno dušu s dušom u čvrstu i nerazorivu cjelinu. Zato i veli Renan, da je nacija isto što i permanentni plebiscit.«⁵⁶

Kada i kako se formira nacija? Najprije postoji narod koji kroz »dug i težak put postupnog sazrijevanja i duhovnog cementiranja« dolazi do svijesti o sebi i svojoj osobnosti, najčešće kroz poniženje i muke. Ako na tom putu ne klone, postat će politička stvarnost:

»... sazio je i traži svoje pravo. (...) Ako je nacija potpuno sazrela, ona hoće da egzistira u formi države. To je konačni cilj svih njenih težnja.«⁵⁷

Zašto nije dovoljna afirmacija nacije putem kulture? Kultura jest bezuvjetno potrebna legitimacija za stvaranje prava na vlastitu državu, ali – to nije dovoljno! Nacija »ne može biti oslobođena dužnosti da svoje bivstvo ureže u najkruci i najtvrdi materijal, a to je država!«. ⁵⁸ Jer, bez države svo kulturno stvaranje neke nacije ovisi o dobroj ili lošoj volji drugih, bez države nacija nema »onu krutu stabilnost značajnu za narode koji mogu samostalno i slobodno pravno oblikovati svoj život«. Ukratko, nacijama koje nemaju svojih država uvijek će nedostajati ono nešto posljednje i najviše. ⁵⁹

Makanec, zatim, polemizira s Mussolinijem, koji u svom djelu *O korporativnoj državi* iznosi tezu kako *država stvara naciju*. Dodajmo ovdje kako takva teza ima utemeljenja u talijanskom i njemačkom iskustvu stvaranja (»zakašnjelih!«) nacija, gdje je tek ujedinjenjem niza malih kraljevstava i kneževina u jednu državu pod vodstvom najsnažnije od njih (Pijemont, odnosno Prusija; njemački je primjer nešto složeniji, jer je Prusija postala središte okupljanja njemačkih država tek nakon što je 1866. vojno porazila Habsburšku monarhiju, koja je također aspirirala oko sebe okupiti njemačke države), u drugoj polovici 19. stoljeća stvorena jedinstvena država talijanskog, odnosno njemačkog naroda. Tu se paradigmu pokušalo – bez uspjeha – primijeniti u jugoslavenskom slučaju nakon 1918., sa Srbijom kao Pijemontom, i – na drukčiji način i podjednako bezuspješno – nakon 1945. godine. Suprotno – *nacija stvara državu* – odlučan je Makanec. Lakše je razbiti državu nego ugušiti naciju, a bilo je nacija koje su izgubile svoju državu, ali nisu prestale postojati i, u povoljnom povijesnom trenutku, opet su je uspostavile. Citirajući Rudolfa Kjellena, švedskog političara i teoretičara države, Makanec dopušta mogućnost da nacija ostvari državu u sklopu neke šire zajednice – kao, primjerice, Mađari u sklopu Austro–Ugarske, ali pod uvjetom da ta nacija očuva svoju državnost tako da »svoju osobnost okruni samoniklim pravnim sustavom koji je legitimira kao razumsko biće«. ⁶⁰

Vraćajući se iznova na usporedbu države s organizmom, Makanec kritizira ekstremno univerzalističku koncepciju *korporativnog, odnosno staleškog* uređenja države. Makanec je odbacuje zbog toga što ona želi uništiti jednu od temeljnih tekovina Francuske revolucije – neposredan odnos pojedinca prema državi.⁶¹ Usporedba odnosa stanice i organizma kao cjeline, s jedne strane, i pojedinca i države, s druge strane, stoji – ali do neke mjere! Sav se smisao stanice iscrpljuje u tome da vrši neku određenu funkciju u korist cjeline, ali – »s čovjekom stvar ne stoji tako!«⁶² Naime, osim vrijednosti što ih ima kao dio cjeline, čovjek ima

»... sam za sebe vrijednost kao osoba koja – po kršćanskom shvaćanju – ima neposredan i na slobodnoj volji osnovan odnos prema metafizičkoj stvarnosti. Na tom se odnosu osniva golemo odgovornost čovjeka pojedinca, ali i njegovo *specifično ljudsko dostojanstvo*. To dostojanstvo ne smije mu nitko oduzeti, pa ni kolektiv kojem pripada.«⁶³

Do tih granica smije ići korporativizam, odnosno – kako veli Makanec – »mora primiti neku demokratsku korekturu«, ako ne želi čovjeka zatvoriti u uski duhovni prostor njegova staleža, gdje će duhovno zakržljati. Makanec polemizira i s onima koji metaforu (ili radije – paralelu) o državi kao organizmu – iz čega izvode i tezu o heterogenosti njezinih elemenata – koriste da pobijaju demokratsko načelo o jednakosti političkih prava sviju. Sasvim je površna i netočna teza Othmara Spanna kako je demokracija osnovana na načelu jednakosti – vladavina nižih nad višima,⁶⁴ kaže on. Svaki građanin, pa i onaj koji je jak politički duh, u demokraciji nije samo glasač – naprotiv! Jer, ako je demokracija vladavina nižih nad višima, kako to da je izbacila tako mnogo velikih političkih duhova?! Osim toga, argument osporavatelja demokratskog koncepta, da demokracija u političkoj praksi ima svoje uspone i padove, i nije neka supstancijalna zamjerka, jer to isto vrijedi i za – kako ih Makanec naziva – protudemokratske sustave.

No, već u sljedećem odjeljku, koji se bavi odnosom naroda i vođe, Makanec iznosi stavove koji teško da se mogu nazvati demokratskima. On upozorava da se – ako se želi stvoriti političko djelo trajne vrijednosti – volju naroda ne može oblikovati bez uvažavanja njegovih dispozicija i sklonosti. Nemoguće je narodu nametnuti volju, ako je ta volja suprotna narodnim idealima, pa makar oni bili i sasvim neodređeno formulirani. Vođa zbog »brzog toka političkog života« ne može čekati da se volja naroda formira polaganim tempom sama od sebe, ali on svoje odluke

»... stvara samo u idealnom produženju narodnih težnja, te im podaje sasvim određen i energičan karakter; da ih provede bez obzira na površna i časovita nezadovoljstva. Uz čvrstu i sigurnu

53
J. Makanec, *ibid.* str. 71

54
Isto, str. 71.

55
Isto, str. 72.

56
Isto.

57
Isto, str. 73.

58
Isto.

59
Isto, str. 74.

60
Rudolf Kjellen, *Država kao životni oblik*, Beograd – Sarajevo 1923., str. 87, prema J. Makanec, *O podrijetlu i smislu države*, str. 76. Vidi i novije izdanje: *Država kao oblik života*, Matica hrvatska, Zagreb 1943., str. 117.

61
J. Makanec, *O podrijetlu i smislu države*, str. 79.

62
Isto, str. 83.

63
Isto.

64
Othmar Spann, *Der wahre Staat*, Jena 1938., str. 44, prema J. Makanec, *O podrijetlu i smislu države*, str. 83.

ruku neće dopustiti da ga vode promjenljiva narodna raspoloženja, već njegovi (narodni, op. EZ) stalni i vjekovni ideali.»⁶⁵

Politička moć vođe nad narodom ovisna je o narodnoj volji, te iz nje crpi snagu. Na prvoj razini razumijevanja, Makanec tu opisuje i opravdava autoritarnog vođu. Međutim, na drugoj razini, njemu je to samo niz premisa koje su mu potrebne da dovedu do zaključka kako nijedna vlast »bez suglasnosti sa tajnim dubinama narodne duše« ne može ništa stvoriti, niti proizvesti išta vrijedno. Dapače, ne samo bilo koja vlast općenito, već i središnja – državna vlast. Jer,

»... nijedna država ne može trajno postojati bez naroda koji je hoće! Politička moć posredovanjem državne vlasti ili posredstvom političke organizacije (kod nacionalno potlačenih naroda) oblikuje život, koji bi bez nje ostao bez oblika, ali taj oblik mora biti u skladu sa naročitim životnim sadržajem za koji hoće da vrijedi, ili se uopće ne može ostvariti.»⁶⁶

Govoreći o odnosu moći i kulture, Makanec kaže kako je moć nužna u obrani vrhovnih narodnih vrijednosti, ali preveliko obožavanje moći (od čega – kaže – lakše obole veliki nego mali narodi) na kraju postane opasno po same te vrijednosti. Osim toga, kako je moć biološka vrijednost, njezino obožavanje nužno dovodi do superponiranja bioloških vrijednosti nad duhovne. Političari koji podlegnu kultu moći stalno vrebaju da je uvećaju, a shvaćanje po kojem je glavna zadaća države uvećanje moći – imperijalizam – ima kao rezultat to da se tom cilju »radikalno i bezobzirno podređuju sve grane socijalnog i kulturnog života«. Takvi sustavi – upozorava Makanec – drže se »vrlo sumnjičavo i često otvoreno neprijateljski prema autonomnim potrebama i zahtjevima kulture«. ⁶⁷ Totalitarni režimi smatraju se pozvanima zadirati u najintimnije duhovne sfere ljudi i modelirati ih po nekoj određenoj političkoj ideji.

»Neka određena nacionalno-politička ili socijalno-politička ideja ima dominirati nad svima, i sve što njoj u narodnom životu ne konvenira, mora se pogaziti i uništiti, i to temeljito, bez mnogo humanih obzira.«⁶⁸

Religija, znanost i umjetnost nisu slobodne u totalitarnom režimu. »Za nauku nije vrhovna vrednota politički interes nego znanstvena istina«, i gdje se znanosti ne dopušta da njoj služi, ona se neće razvijati, a »ako umjetnik mora stvarati po nekom izvanumjetničkom političkom receptu«, neće nikada stvoriti ništa trajnije vrijednosti. Jer, »koliko se totalitarni režimi osjećaju pozvani uplitati se u kulturno stvaranje, dolaze nužno u sukob ne samo s ličnošću pojedinaca, nego i sa autonomnim duhovnim strukturama pojedinih kulturnih područja«. ⁶⁹

Ali, totalitarni su sustavi u pravu kada se drže obvezima utjecati na tijek ekonomskih procesa, izričito kaže Makanec. Zašto? Vrhovna vrednota »homo economicus« jest – maksimum efekta uz minimum napora.

»Taj maksimum efekta ujedno je za njega i maksimum profita, a minimum napora, to je ujedno i minimum nadnica. On se u svom djelovanju drži čiste ekonomske logike, i nema pravo na slobodu u svom ekonomskom djelovanju. *Ekonomskoj sferi ne smije se priznati pravo na autonomiju, kako je to tražio ekonomski liberalizam, jer je ona osnovana na nižim ljudskim nagonima.*»⁷⁰

A s druge strane, zahtjevi za slobodom i autonomijom to su opravdaniji što se više penjemo prema sferi čistog duha i kulture. Zaključno, Makanec još jednom ističe kako je država pozvana štiti narodnu kulturu i sve njezine vrednote, a to neće moći ako sve žrtvuje moći. Ako se uspjehe neke politike, nekog vođe, neke države mjeri po teritorijalnim osvajanjima, to je dokaz da vođe nisu shvatili da je »i sama država u svojoj ideji – duh«. Između imperativa pojedinih kulturnih područja postoje tragične i neizgladive razlike, često će zato i između države i autonomnih sustava kulture biti napetosti;

»... zadatak da se cjelokupnost života obuhvati državnom logikom u harmoničnu cjelinu nije uopće rješiv bez ostatka, ali ta napetost ne smije prelaziti u neprijateljstvo ili čak uništenje autonomnih prava kulture. Gdje se država i kultura nalaze u međusobnom neprijateljstvu, tamo je nemoguć duhovni čovjekov uspon.«⁷¹

Makanec svoju knjigu zaključuje pitanjima – je li praktički moguća humanizacija države? Je li praktički moguća država koja ostvaruje svoj najviši smisao? »Ako nemamo vjere da je takva država moguća, nemamo vjere u čovjekovu budućnost«, poručuje Makanec.

7. Recepcija knjige u suvremenoj hrvatskoj javnosti

Makančeva knjiga *O podrijetlu i smislu države* doživljava razmjerno skromnu recepciju – svega četiri prikaza, i to dva u dnevnim novinama i isto toliko u časopisima. Zlatko Gašparović i anonimni autor potpisan s »Gj.« prikazuju knjigu u *Obzoru* i *Hrvatskom narodu*, a dr. Josip Jelašić i Krešimir Mlač u časopisima *Ekonomist*, odnosno *Hrvatska prosvjeta*.

Zlatko Gašparović u tekstu »Domaće djelo o podrijetlu i smislu države«, objavljenom u kulturnom podlistku zagrebačkog liberalno orijentiranog dnevnika *Obzor* (LXXIX/1939, br. 187, str. 1–2) kaže kako je Makančeva knjiga aktualnošću sadržaja, bogatstvom misli i konciznom obradom »vrijedan doprinos jednoj zanemarenoj grani znanstvene književnosti kod Hrvata«. Međutim, odmah slijede i zamjerke – da je liberalizam odustao od krutog pristajanja uz *laissez-faire* načelo, i žaljenje što Makanec ništa o tome nije rekao. Upravo u tom kontekstu zamjera mu što u prikaz teorija države nije uvrstio nikoga od njemačkih socijalnih reformatora s konca 19. stoljeća. Također, Gašparović spočitava Makancu što u njegovoj knjizi nije bilo mjesta za prikaz stavova Edmunda Burkea, a manjka i prikaz anarhističkih stavova o državi, jer

»... on ima svoju važnost u političkoj teoriji i interesantnost kao skrajnji oblik individualizma. A tu su baš i Slaveni dali svoj doprinos političkom mišljenju«,

kaže Gašparović. On primjećuje da su individualistička i klasna teorija države prikazane po autorima, dok je univerzalistička prikazana po problematskim cjelinama, a i da zahvaća šire u teme sociologije i kulture.

»Ovakav slijed imat će svoj razlog u socijalnim i kulturnim prilikama dotičnog vremena, odnosno (...) to jasno pokazuje da se političke teorije samo onda mogu u potpunosti shvatiti, ako se uzmu u obzir ekonomski i socijalni odnosi doba, u koje su nastali.«

Gašparović u svom prikazu posebno naglašava one dijelove gdje se Makanec suprotstavlja organicističkim teorijama države, upozorava na opasnost po slobodu pojedinca i kulturu u totalitarnim režimima i naglašava (čak i više negoli u samom izvorniku!) kako Makanec u knjizi upozorava da pretjerivanje s nacionalističkom idejom dovodi do idolatrije države.

65
J. Makanec, *O podrijetlu i smislu države*, str. 85.

66
Isto, str. 86.

67
Isto, str. 87.

68
Isto, str. 88.

69
Isto, str. 90.

70
Isto.

71
Isto, str. 91.

Anonimni autor »Gj.«, u bilješci na kulturnim stranicama zagrebačkog dnevnika *Hrvatski narod* (1/1939, br. 34, str. 5), kao i Gašparović, najviše pozornosti posvećuje odnosu nacije i države i države i kulture. Da li slučajno, i »Gj.« u svom prikazu ima i isti citat iz Makančeve knjige kao i Gašparović, naime da je »samo ona država uspjela u potpunosti ostvariti svoj smisao, koja je našla načina da obuhvati i prožme sav narodni život, a da ipak ništa ne naruši autonomiju kulture«.

Dr. Josip Jelašić u časopisu *Ekonomist* (5/1939, 7/8, str. 355–356), uz pohvale obradi, stilu, pristupu i aktualnosti sadržaja, ne ulazi u kritičko razmatranje Makančeve knjige, nego tek ukratko skicira sadržaj. Naglasak je njegova prikaza u prvome redu na aktualnoj relevanciji knjige jer je – kako kaže – »demokratska koncepcija države provela u državi svoju socijalnu, političku i ekonomsku organizaciju, na koju se upravo danas napada i s lijeva i s desna u tolikoj mjeri te se i sam smisao ovakove države, kakova danas postoji, stavlja u pitanje«.

Najopsežnija je kritika Krešimira Mlača (»Marginalije uz knjigu o državi. Pokušaj kritike temelja modernih teorija o državi«, *Hrvatska prosvjeta*, 27/1940, 5/7, str. 209–213). Tri su temeljna prigovora Makančevoj knjizi – prvo, da se krivo zove!

»Već sam naslov ne označuje točno i ispravno sadržaje te knjige, jer se u njoj ne raspravlja o podrijetlu i smislu države, već se vjerno iznose poznatije teorije o državi, uz manje kritičke opaske.«

Zatim, zamjera Makancu uvodno definiranje države kao »onog reda koji se ljudima nameće fizičkom silom, ako mu se dobrovoljno ne pokoravaju«. Naime, djelomično ga amnestirajući da je u općem trendu (»danas se običava iz definicije države izbaci element prava«), zamjera mu što je državu sveo samo na prijetnju fizičkom prisilom. Zaključno, Mlačeva je zamjerka što Makanec svojim čitateljima otežava razumijevanje marksističke teorije države, »dajući historizmu iz kojeg se ona razvila, glavno i odsudno značenje«, što je za Mlača krivo.

8. Zaključak

Postoji li neka konzistentna filozofijsko-politička pozicija koja bi se dala razabrati iz ovog Makančeva rada? Po našoj ocjeni, nema nekog koncepta ili teze koju se razvija od uvoda do zaključka ove knjige. Prikazujući prirodno-pravne teorije države, Makanec ekstenzivno obrađuje Lockeove stavove o pravu građana na otpor tiraninu ako se ovaj ogriješio o načela ustava; Rousseauova upozorenja na negativne posljedice od nejednakosti posjeda; Benthamovu apologiju slobodi medija kao presudnom kriteriju za prosuđivanje moralnosti vlasti; međutim – kada prikazujući univerzalističku teoriju države izlaže i stavove kojima se sam priklanja – ne vidimo poveznicu od Locke, Rousseau i Bentham do Hegela i drugih univerzalista. Čini se kao da su otpor građana tiraninu i sloboda medija svoje mjesto u Makančevoj knjizi našli u prvome redu kao jedva zakamuflirana kritika političkih prilika u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji iz vizure jednog uvjerenog hrvatskog demokratskog opozicionara, a tek potom kao važna mjesta iz povijesti razvoja ideje države. Uostalom, Makanec ovu knjigu i priprema u Knjaževcu, kamo je kao »politički nepoćudan« po kazni bio poslan. Tek sporazumom Cvetković–Maček iz 1939. Makancu je omogućen povratak u Hrvatsku. Kako smo već kazali, Makančeva je pozicija – političkim rječnikom rečeno – svojevrсни kršćanski socijalizam, ili čak možda radije kršćanski egalitarizam na tragu Felicitea de La Mennaisa, u njegovoj zaključnoj demokratsko-socijalnoj fazi.

»S duhovne jednakosti treba, radi dosljednosti, prijeći i na ekonomsku jednakost. Nikakvo opravdanje ne mogu imati povlastice od kojih je najgora ekonomska povlastica. Prirodni poređak je egalitaran, a ljudska ga je nepravda poremetila.«⁷²

Otuda Rousseau i osuda nejednakosti posjeda, zatim demokratsko načelo utemeljeno na dostojanstvu i političkoj jednakosti, po uzoru na jednakost sviju pred Bogom. I kod Makanca i kod la Mennais nalazimo zagovaranje političke demokracije – narodni suverenitet i izbor i opozivost onih koji obavljaju javne poslove. Međutim, srodni su i u – kako to Valentini naziva – »temama romantičnog (a ne racionalnog ili kritičkog, op. EZ) antikapitalizma: moderno radničko ropstvo nasuprot kojemu se javljaju zahtjevi za pravednošću, kako bi radnici dobili 'pravedni dio' dobitka zajednice«. ⁷³ Makančevo pozivanje na duhovni liberalizam, kakvog zagovara Wilhelm von Humboldt, daje se razumjeti na dvije razine. Kako upozorava Wilhelm Windelband, ⁷⁴ Humboldt je u djelu *Ideje za pokušaj da se odrede granice djelatnosti države* iz državnog djelokruga isključio svaki viši interes ljudi i ograničio ga tek na zaštitu života i imovine građana. Zašto?

»Doista je morala bezidealna zbilja cjepkanja Njemačke na male države prouzročiti ravnodušnost prema javnom životu, koja je tako i teoretski našla svoj izraz.« ⁷⁵

Dakle, s jedne strane, male i nimalo *oduhovljene* države nemaju što tražiti u sferi kulture, a s druge strane, Makanec se priklanja Humboldtovu inzistiranju na pravu čovjeka da *otvoreno i slobodno* zastupa svoje religiozno, filozofijsko, umjetničko i političko mnijenje, kada zaključno govori o odnosu moći i kulture u suvremenim totalitarnim sustavima, ⁷⁶ koje upravo iz te perspektive osuđuje.

Na kraju, koja *jest* Makančeva pozicija? Hegelijansko razumijevanje države, dopunjeno geopolitičkim razmatranjima Rudolfa Kjellena. S jedne strane, inzistiranje na nacionalnoj državi i vođi koji korespondira s »tajnim dubinama narodne duše«, a s druge odbacivanje formativne uloge države u stvaranju nacije i rigidnog korporativizma koji niječe demokraciju i političku jednakost građana. Tako da – ako još jednom podsjetimo da osim puko kronologijske ne vidimo neku drugu poveznicu u Makančevom izlaganju teorijskih koncepata države i politike od Machiavellija do modernog doba – čini nam se da Makanec i u izlaganju vlastite inačice univerzalističke teorije države ne uspijeva izgraditi konzistentan sustav, u kojem mu premise (npr. »mandat« vođe i politička jednakost građana) neće biti međusobno proturječne.

⁷²

Francesco Valentini, *Moderna politička misao*, Školska knjiga, Zagreb 1982., str. 97–102.

⁷³

Felice de La Mennais, »La schiavitù moderna«, u: *Scritti politici*, Torino 1965., str. 629–630, prema F. Valentini, isto, str. 102.

⁷⁴

Wilhelm Windelband, *Povijest filozofije*, Zagreb 1978., knjiga druga, str. 92.

⁷⁵

W. Windelband, *Povijest filozofije*, str. 92.

⁷⁶

J. Makanec, *O podrijetlu i smislu države*, str. 87–91.

Enis Zebić

**Julije Makanec – Understanding of the Philosophy
of State and Politics in Works Until 1941**

Summary

Because of his role in the Independent State of Croatia, where he was a minister of education, Croatian politician and philosopher Julije Makanec (1904–1945) was systematically ignored in the period from 1945 to 1990. He published several books on philosophy of state and politics. His first book O podrijetlu i smislu države (On Origin And Sense of the State), published in 1939, is an overview of concepts of the state from Machiavelli to Mussolini. Makanec uses his overview to criticize political situation in Kingdom of Yugoslavia (lack of democracy, lack of freedom of speech, etc.) and to bring his own vision of philosophy of state. It is basically a Hegelian one, and Makanec adds to it some Humboldtian spiritual liberalism and christian egalitarianism. The author suggests that Makanec did not succeed to make a consistent position and that some of his statements are contradictory to the others.

Key Words

Julije Makanec, theory of state, philosophy of politics, Hegelianism